DOI: 10.59277/SIFU.2025.02

CONTINUUMUL DISCONTINUU AL DEVENIRII: DE LA MAGIE LA METODĂ, O TREAPTĂ CĂTRE MODERNITATE

LAURA MIHAELA MANCĂ-PĂTRAŞCU[1]

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Abstract: This paper examines the conditions that enabled the emergence of Modernity and its distinctive mode of thought. It offers a nuanced perspective by tracing the interconnections between ethical, spiritual, cognitive, and institutional transformations, understanding Modernity neither as a radical break nor as a simple continuity, but as a discontinuous continuum of becoming.

An important aspect to this process is the cultivation of inner discipline by the *Devotio Moderna* movement, which fostered a methodical approach to knowledge and the responsible development of self. The study also considers the role of early collaborative networks “brotherhoods”, “associations”, and the first “academies” devoted to the secrets of nature in shaping nascent forms of institutional research.

Spiritual, hermeneutic, and institutional dimensions are explored, with examples drawn from *Devotio Moderna* and natural-philosophy academies (*Academia Segreti, Academia dei Segreti, Academia dei Lincei*), their observational methods, and the gradual transition from magic, through method, to *scientia*.

Modernity is interpreted as a stratified process of becoming, structured by syncopations and overlapping temporalities that enable the emergence of a new rationality.

Keywords: Books of Secrets tradition, natural magic, early modernity, *devotio moderna*, the discontinuous continuum, institutionalization of knowledge.

I. INTRODUCERE

Nenumăratele cercetări asupra Modernității Timpurii scot în evidență schimbarea și chiar redefinirea profundă a rolului filosofiei și al cunoașterii. Perioada medievală era marcată de căutarea pentru salvarea sufletului, iar observarea stelelor era considerată o piedică posibilă în calea studierii și a înțelegerii Scripturii[2]. Cu toate acestea, istoria filosofiei științei ne arată cum, pornind de la observarea cerului și a modului în care se mișcă astrele, poate fi o cale, după cum spune della Porta, de a descoperi tainele ascunse ale naturii[3].

[1] Doctorand, Școala Doctorală de Științe Socio-Umane – Filosofie.

[2] Stephen Gaukroger, *Francis Bacon and the Transformation of Early-Modern Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, p. 79. (În cuprinsul lucrării, dacă nu se specifică altfel, traducerile îmi aparțin; ele sunt libere și, în anumite cazuri, adaptate pentru claritate.)

[3] Giambattista della Porta (John Baptist Porta), *Natural magick in XX Bookes*, Londra, Printed for Thomas Young, and Samuel Speed, and are to be sold at the three Pigeons..., 1658, cartea I, cap. II, p. 2.

Aceste schimbări au fost considerate uneori rupturi, alteori continuități. De aceea, în această lucrare intenționez să argumentez că Modernitatea timpurie nu reprezintă nicio ruptură radicală de trecut, nicio simplă continuitate a acestuia, ci este vorba, mai degrabă, despre un *continuum discontinuu* al devenirii. Prin această formulare, mă refer la un proces prin care tradițiile vechi sunt transformate și (*re*)semnificate. Astfel, se creează o tensiune din care se activează noi forme de gândire și cunoaștere. Prin prisma acestei teze, susțin că trecerea de la magia naturală la metoda experimentală urmează tocmai această logică a transformării. Mai mult, cele două nu reprezintă, de fapt, opoziții ireconciliabile, ci sunt trepte către devenirea Modernității. Pornind de la scrierile pline de „secrete" ale lui Abioso și Ruscelli, la Academia lui della Porta și apoi la *Academia dei Lincei*, apoi (ca subiect pentru o lucrare ulterioară) putem să mergem mai departe la alte „academii" timpurii, după care la programul imaginat de Bacon și la înființarea *Royal Society*. Așa putem urmări convertirea treptată a miracolului imaginat, la observația sistematică, metoda de cercetare și colaborarea dintre cercetători.

Tot acest parcurs este unul destul de complex, iar în explicarea lui voi introduce conceptul *multi (re)*. Prin acesta, vreau să sugerez că pluralitatea nivelurilor de cunoaștere și înțelegere a realității se configurează și se întrepătrund reciproc. În această perspectivă, *continumul discontinuu* se referă la modul în care se desfășoară transformările, în timp ce *multi (re)*-ul descrie cum transformările și schimbările pot să existe în același timp și cum se influențează reciproc chiar dacă se manifestă în planuri diferite. Acum, se poate pune întrebarea dacă, pe baza acestei construcții teoretice, poate fi explicată schimbarea de direcție a gândirii și trecerea la Modernitate. Pornind de la această interogație, voi încerca să arat că Modernitatea timpurie poate fi explicată și prin interacțiunea dintre dimensiuni: cea spirituală și disciplinară (*Devotio Moderna*) ce se reflectă în cea a interpretării „secretelor" (hermeneutică) care, la rândul ei, o influențează pe cea a observației și verificării prin experimentare, iar apoi aceasta se manifestă în dimensiunea colectivă a colaborării ce duce, în cele din urmă, la nivelul instituțional al academiilor științifice. Această perspectivă ne ajută să depășim stadiul de a le vedea ca simple opoziții și să putem surprinde o imagine mai complexă a unor influențe reciproc transformatoare.

Tot acest cadru s-a construit în funcție de întrebările care au apărut pe parcursul cercetării. Printre acestea se numără: (1) dacă și cum tradițiile spirituale transformate, precum *Devotio Moderna*, au contribuit la apariția noii atitudini, mai raționale și mai orientate către sistematizare și metodă și (2) dacă există vreun rol al disciplinei și al responsabilizării sinelui în formarea noului spirit al Modernității Timpurii.

Pe această schelă conceptuală au apărut și ipotezele pe care se construiește argumentația prezentei lucrări. Astfel, consider că disciplina spirituală și accentul pus pe introspecție de către mișcarea *Devotio Moderna* au creat o dispoziție (*habitus*) interioară către rigoare, autoexaminare și sistematizare ce s-au extins apoi la nivelul general al cunoașterii. Asta a favorizat apariția unei atitudini critice și metodice față de natură, dar a cultivat și o maturizare responsabilă a sinelui prin exercițiul introspecției, al autoexaminării morale și al asumării personale a adevărului divin (după cum este înțeles individual din Scriptură). Mai departe, această înclinație va

dezvolta o alta, aceea a observației, verificării și a rigorii prin care acestea vor fi strânse și clasificate. Se dezvoltă astfel o logică a colecționării, clasării și a transmiterii informațiilor. Așa ia avânt practica strângerii, interpretării și recompilării textelor, ceea ce reprezintă încă un pas către dezvoltarea unor metode științifice mai sistematice. Prin exemplele date (Abioso, Ruscelli, della Porta) am intenționat să surprind tocmai acest moment; în special prin cel al lui della Porta care, prin scrierea sa *Magia Naturalis,* ne prezintă clar un discurs nou, proto-științific, pregătit anterior de Abioso și Ruscelli. Prin acesta, se depășesc explicațiile oculte date „secretelor". În noua abordare, miracolul este *(re)*interpretat și este văzut ca un rezultat al unei influențe reciproce între elementele și proprietățile naturale ce pot fi accesibile prin observație și verificate prin experiment (cercetare). Ce ne demonstrează acest lucru? Că, în continuitatea a ceea ce era numit *magie,* apare acest moment de discontinuitate productivă. În acest punct, pentru eficacitatea strângerii și a experimentării „secretelor" apare nevoia de colaborare, de formare a unor colectivități care, într-un fel pot fi numite „frății" ale oamenilor dedicați cercetării. În acest moment, practica izolată a experimentului se extinde și devine ceva reglementat și partajat, ceea ce marchează trecerea de la *magie naturală* la *știință reglementată* și urcarea pe o treaptă nouă pe drumul ce va duce la noua paradigmă a Modernității.

În altă ordine de idei, în Modernitate au loc reconfigurări ale cunoașterii; revelația este înlocuită cu proceduri/metode bazate pe verificare, replicare și acceptare. Pe parcursul acestei tranziții se produce o „mutație" a gândirii și chiar o maturizare a sinelui. Sinele devine acum mai responsabil (cred că putem vorbi de o *maturitate responsabilă a sinelui*) și, totodată, se dezvoltă și o conștiință normativ-rațională la nivel colectiv (conștiința individual-morală generează o conștiință colectivă a cunoașterii raționale). Un exemplu ar fi comunitățile *Devotio Moderna* care conturează o matrice umanist religioasă a unei conștiințe colective. Printre elementele acesteia putem să amintim de accentul pus pe interiorizare, disciplină și cooperare. Această matriță va imprima un anumit tipar rațiunii/rațiunilor, ceea ce va fi regăsit în gândirea ce va urma. Însă este nevoie de un moment de tranziție între interiorizarea și formarea noii înțelegeri religioase a lumii și cel în care se trece la observarea și explorarea lumii naturale. Unele dintre aceste momente sunt constituite de către „asociațiile" numite și „academii" ale „profesorilor de secrete".

Prin *maturitatea responsabilă a sinelui* mă refer la acea capacitate a individului de a-și direcționa propriile reflecții și acțiuni și de a-și asuma responsabilitatea impactului acestora asupra dezvoltării personale și comunitare. Totodată, aceasta constituie și premisa dezvoltării unei *conștiințe colective a cunoașterii raționale* (epistemic-colective). Astfel, pe măsură ce individul își asumă conștient și experiența, și libertatea de alegere, și responsabilitatea socială, el devine un contributor activ și conștient la formarea unei comunități ce are capacitatea de a coordona cunoașterea, de a valida informațiile și astfel de a genera un progres al cunoașterii științifice la nivel colectiv. În acest sens, conștiința colectivă a cunoașterii raționale poate fi definită ca fiind capacitatea unei comunități de a coordona atât cunoașterea, cât și acțiunile după norme și scopuri comune, dar și de a genera, organiza și valida

cunoștințele prin colaborare și de a transforma experiențele individuale în material de cunoaștere.

Primul obiectiv al cercetării este acela de a identifica formele de metamorfoză (elementele de continuitate și ruptură) prin care comunități cu înclinații exclusiv spirituale (ca cele formate în spiritul *Devotio Moderna*) au pregătit apariția celor cu specific științific. Apoi (al doilea obiectiv) voi urmări cum se transformă ethosul cunoașterii și cum subiectul pios, ce cunoaște prin revelație, se convertește în cel care cunoaște prin observație și teoretizează la nivel general ceea ce relevă experiența și examinarea. Un al treilea obiectiv este acela de a analiza formele instituționale și idealurile care le-au fundamentat.

Astfel, îmi propun să pun sub observație valorile acestor comunități cu intenția de a evidenția legătura și elementele comune ale acestora, anume: accentul pe primatul adevărului și pe emergența unei conștiințe epistemic-colectivă prin care se împărtășesc aceleași reguli, se împarte aceeași misiune și se depune un efort comun.

Prezența și unirea acestor „momente" reprezintă o încercare de a înțelege la un nivel mai complex tranzițiile (fie la nivel epistemic, fie la cel religios sau la cel social) ce, în cele din urmă, aveau să definească Modernitatea Timpurie. Aceasta va aduce, pe lângă o reconfigurare a raportului dintre rațiune și credință, la o schimbare epistemică majoră. Sinele ajunge la un fel de maturitate și devine nu numai conștient de sine, de rolul și de libertatea sa în lume, ci și responsabil; în plan colectiv, se dezvoltă o conștiință normativ-rațională, iar conștiința individual-morală dezvoltă o raționalitate colectiv reflexivă. Aceste tendințe au fost, într-o formă sau alta, mai mult sau mai puțin articulate în mai multe „proiecte" ce schimbă transcendența și revelația cu proceduri bazate pe verificare, replicare și acceptare și înlocuiesc Biserica cu instituții ale științei(lor).

Firul argumentativ ce determină structura acestei lucrări pornește de la faptul că mișcarea *Devotio Moderna* dezvoltă disciplina interioară, meditația și introspecția prin practici inițial ancorate în religia și morala creștină. Aici este sursa impulsului ce va determina tiparul raționalității modern-europene. Așa se activează apetitul pentru căutarea și acumularea de „secrete" (*Academia dei Segreti* – della Porta). Apoi apare și nevoia de a clasifica, centraliza și verifica datele acumulate, dar și de a produce cu ajutorul acestora alte date noi. Fiecare moment determină strângerea în comunități a indivizilor care împărtășesc aceleași idealuri, dintre care unele devin formalizate în instituții. Astfel, miza lucrării de față este de a surprinde momentele de preschimbare: de la mișcarea *Devotio Moderna* care, cu toate că pune accent pe cunoașterea morală și religioasă bazată pe interiorizare, nu provoacă, după cum am tinde să credem, o retragere din lume. De fapt, deschide calea către cunoașterea acesteia și a sinelui prin sine și va da un impuls poftei de a cunoaște liber tot ceea ce se poate. Însă tot acest proces de cunoaștere, pentru a fi eficient, presupune discuții și critică civilizată și liberă; colaborarea intelectuală. S-au încercat, în timp, diverse forme de materializare ale acestor idealuri, s-au format comunități. Acestea nu au reușit să depășească statutul de, să-i zicem, „nod" local.

II. *CONTINUUMUL DISCONTINUU* AL GÂNDIRII[4]

Modernitatea este văzută ca un moment de emancipare a gândirii, iar acum cunoașterea începe să iasă de sub influența religioasă. În decursul timpului, mai mulți gânditori au argumentat că tendințele acestei perioade au rădăcini adânci ce ajung până în Grecia Antică. De exemplu, Pierre Vernant susține că scânteia ce a produs o schimbare de gândire în antichitatea grecească a fost dată de conjuncturile istorice ce au determinat o izolare a celor din Pylos și Mycene. Așa dispare și influența „regelui divin" și legătura cu sistemul palațial ce avea caracter „de împrumut"[5]. Asta a determinat modificări în „universul spiritual al omului grec"[6] și, totodată, nevoia de auto-organizare; erau liberi să-și (*re*)organizeze lumea după propria lor înțelegere și trebuință. Prin urmare, a fost necesară o ruptură dramatică de centrul de coordonare și normare a unei comunități pentru a se produce și (*re*)formarea cognitivă a acesteia. Acesta poate fi interpretat ca un moment de traumă a acelor oameni și care, parafrazându-l pe Foucault, reconsideră „lumea ca loc al ființelor"[7]; se repoziționează în ea, o reinterpretează și și-o reprezintă mental în noul context, astfel încât s-o înțeleagă și să se descurce aici.

Acestea sunt unele dintre condițiile din care se naște o gândire mai întâi morală și politică ce va defini „o primă formă a înțelepciunii"[8] europene. Dar această *sophia* nu va avea, de la început, ca obiect universul ca *physis*. În centrul preocupărilor se afla „lumea oamenilor", iar eforturile erau direcționate către încercarea de a-i desluși atât elementele și forțele ce provoacă discordie interioară, cât și căile prin care să le armonizeze și să determine ordinea „de esență umană"[9], folosind datele asimilate până atunci. Mărturie stau *Iliada* și *Odiseea* lui Homer. Acestea nu sunt doar literatură, ci sunt atât surse în care ne sunt prezentate idealuri eroice și educative (*paideia*), cât și expunere de norme morale adaptate la specificul vremii. În acest context, noua formă de gândire apare ca o consecință inevitabilă. În orice caz, după cum susține Vernant, filosofii au trebuit, în acest context, să elaboreze un limbaj, să (*re*)construiască concepte și o nouă logică, să dezvolte o raționalitate proprie[10] bazată pe rămășițele vechiului și a noului așa cum este perceput și, prin aceasta, să formeze „o nouă dimensiune a istoriei gândirii omenești"[11]. Tot în linia discursivă a lui Vernant se înscriu și argumentele lui Rovelli. Acesta consideră că

---

[4] Prin această formulare vreau să spun că, deși în istorie apar anumite evenimente ce par să marcheze rupturi sau discontinuități de gândire, de fapt, fiecare formă nouă se dezvoltă pe fondul unor elemente din formele anterioare. Astfel, ceea ce considerăm a fi cu totul nou este de fapt o reorganizare și recompunere a elementelor ce o formează; o restructurare prin eliminare, reconfigurare/ readaptare a ceea ce rămâne, dar și adăugare a ceea ce este considerat lipsă pentru coerență și adecvare la noul context.

[5] Zoe Petre, „Postfață", în Jean-Pierre Vernant, *Originile gândirii grecești*, trad. Florina Bechet și Dan Stanciu, București, Symposion, 1995, p. 176.

[6] Jean-Pierre Vernant, *Originile gândirii grecesti*, trad. Florica Bechet și Dan Stanciu, Symposion, 1995, p. 26.

[7] Michel Foucault, *Cuvintele şi lucrurile*, editor studiu introductiv – Mircea Martin, trad. M. Vasilescu și B. Ghiu, București, Rao, 2008, p. 224.

[8] Zoe Petre, *op. cit*, p. 177.

[9] *Ibidem*.

[10] Jean-Pierre Vernant, *op. cit*, p. 167.

[11] *Ibidem*.

structura politică unică a comunităților din spațiul Miletului (prin care căutau ordinea și stabilitatea) au creat condițiile propice apariției noului tip de gândire, că tocmai „această fragmentare e germenul extraordinarului dinamism cultural”[12].

Argumente pentru nașterea, pe meleagurile Miletului, a unei gândiri de tip nou, științific, aduce și Bruno Snell. El consideră că un element esențial pentru dezvoltarea acestei gândiri îl aflăm tocmai în limba vorbită și care a fost nou constituită. Snell identifică acest element ca fiind articolul gramatical. Explicația din spatele acestei ipoteze este aceea că articolul poate identifica și defini ceea ce în absența lui ar fi non-concret; astfel, articolul aduce un substantiv la o formă concretă și, totodată, îl ajută să primească și caracterul de universal[13].

SCURTĂ CRITICĂ LA TEORIA DISCONTINUITĂŢII

În teoriile lor, unii filosofi afirmă prezența unor rupturi, chiar dacă nu totale, ale gândirii. Un exemplu este teoria *epistemelor* și a rupturilor dintre ele pe care o formulează Foucault. Aici, el vorbește despre discontinuități ce mută centrul de greutate al cunoașterii. El consideră că începutul secolului al XVII-lea este un astfel de moment în care se produce o despărțire de gândirea Renașterii[14]. Cauza unor astfel de evenimente, susține Foucault, sunt „mutațiile” epistemice. Acestea fac ca lucrurile „să nu mai fie percepute, descrise, enunțate, caracterizate, clasificate și cunoscute în același fel”[15]. Prin urmare, aceste „mutații” produc o schimbare în modul (și chiar dimensiunea) în care sunt înțelese lucrurile. El consideră că avem de-a face cu un fel de rupturi ale continuităților. Un astfel de „eveniment radical, repartizat pe toată suprafața vizibilă a cunoașterii”[16], nu poate primi o explicație și nici nu poate fi conceptualizat prin sintetizare într-un „termen unic” a ceea ce este/presupune acesta. Foucault vorbește despre rupturi în sensul de schimbare radicală de a vedea și ordona lumea, adică de a o percepe, descrie și clasifică elementele din interiorul ei. Aceste rupturi, consideră Foucault, reprezintă, de fapt, salturile de la o *epistemă* la alta. Astfel, are loc o (*re*)organizare radicală a categoriilor fundamentale prin care se (*re*)organizează gândirea și prin care însuși „adevărul” se schimbă. Ceea ce înseamnă că nu provoacă doar o schimbare de semnificație, ci chiar unele transformări structurale profunde ale rațiunii. Prin urmare, nu putem afirma o trecere graduală între *episteme*, ci schimbare majoră ce împiedică suprapunerea semnificării conceptuale dintre ele. Foucault, deși nu neagă prezența unor continuități subtile între ele, pare că le ignoră sau le subapreciază.

O altă poziție teoretică este cea a lui Thomas Kuhn. El nu desconsideră continuitățile și apreciază că schimbările de paradigmă sunt cauzate de către o criză în care ajunge vechiul cadru de semnificare și explicare, ceea ce forțează apariția

[12] Carlo Rovelli, *Anaximandru din Milet sau nașterea gândirii științifice*, traducere de Patricia Apostol, București, Editura Humanitas, 2023, p. 36.

[13] Bruno Snell, *The dicovery of the mind*, trad. de T.G Rosenmeyer, Oxford, Basil Blackwell, 1953, p. 231.

[14] Michel Foucault, *op. cit.*, p. 301.

[15] *Ibidem*, p. 302.

[16] *Ibidem*.

unuia nou. El crede că, cel puțin în domeniul științelor, „experiențele anomalice”[17] generează crizele ce „pregătesc terenul pentru o nouă teorie”[18]. Prin urmare, deși cadrul (limbaj și concepte) se schimbă, există continuități între cele vechi și cele noi. El socotește că, deși astfel de deplasări de paradigmă determină o schimbare în modul de a vedea lumea[19] (adică se schimbă din punct de vedere conceptual și perceptiv), ea rămâne ca obiect (și din punct de vedere fizic, dar și ca fundament științific) aceeași; altfel spus, noua paradigmă crește din cea anterioară, chiar dacă aceasta (*re*)interpretează și (*re*)configurează imaginea lumii: se privește lumea printr-o lentilă nouă care este inventată și construită din cunoașterea, instrumentele și metodele vechiului. Această lentilă creează o nouă imagine care fie aduce ceva nou cunoașterii, fie o deconstruiește și o (*re*)configurează. Kuhn consideră că, pentru oamenii de știință, „schimbarea trebuie să rezide fie în relația lor față de paradigmă, fie în rezultatele lor concrete”[20].

PROCESUL ŞI ANALIZA *MULTI (RE)*

Punctul meu de vedere este ușor diferit, prin comparație, eu apreciez că ceea ce Foucault vede ca rupturi radicale între *episteme* sunt schimbări de accent; iar ceea ce Kuhn numește a fi „experiență anomalică” ce fotează schimbarea, eu o consider a fi (*re*)adaptare la noua conjunctură prin cercetarea și (*re*)organizarea datelor ce apar ca evidente la un anumit moment; adică sunt niște *continuități conjuncturale*.

Astfel, ceea ce se înfățișează cunoașterii doar pare să fie altceva, iar asta din cauza unei alte lumini și a altui unghi din care acestea sunt privite, înțelese și definite. Adică, cu toate că la un moment *t* întreruperea devine vizibilă prin comparație cu momentul $t_{\text{anterior depărtat}}$, acesta este continuarea a unor momente $t_{\text{anterior apropiate}}$. Prin urmare, printr-un *proces* continuu de adăugare transformare și *analiză multi (re)*: evaluare, semnificare, organizare, formare, adică (*re*)actualizare face ca ceea ce era la momentul $t_{\text{anterior depărtat}}$, printr-o succesiune de momente $t_{\text{anterior apropiate}}$, să apară diferit de ce este la momentul *t*. În tot acest proces și succesiune de momente, apare noul. În acest context, apreciez că doar în aparență aceste evenimente pot fi interpretate ca o „ruptură” sau o discontinuitate în gândire; de fapt, socotesc că ele produc o transformare, mai mult sau mai puțin rapidă sau brutală, în funcție de condiții și necesitățile impuse de acestea.

Prin *procesul și analiza multi (re)* mă refer la procesul prin care tradițiile, conceptele și formulele culturale se supun unei dinamici prin care se acumulează și se transformă prin (*re*)semnificare, *(re)*organizare și *(re)*formare. Astfel, noul nu apare *ex nihilo*, ci printr-un proces continuu de interacțiune și stratificare de *momente t anterioare*. Astfel, prin acest *multi (re)* încerc să exprim ideea de continuitate (nu simplă) prin transformare, iar asta înseamnă că ceea ce este la momentul *t* să fie de fapt rezultatul unui lung proces de încărcare cu potențialități latente ce sunt stocate

[17] Thomas S. Kuhn, *Structura revoluţiilor ştiinţifice*, trad. Radu. J Bogdan, București, Humanitas, 2008, p. 211.

[18] *Ibidem*.

[19] *Ibidem*, p. 176.

[20] *Ibidem*, p. 195.

în structurile lingvistice, simbolice, instituționale și chiar conceptuale. Dintre acestea, sub presiunea contextului, devin active doar cele potrivite.

Desigur, în mod firesc, pot apărea interogații vizavi de felul în care sunt selectate aceste potențialități, de cum sunt triate de necesitățile și presiunile conjuncturale. Adică, atunci când apar tensiuni și mișcări ce împing către schimbări sociale, tehnologice, religioase, politice și chiar epistemice și care, din necesitate, impune adecvarea vechiului la noul cadru de realitate. În tot acest proces se (*re*)interpretează funcțional realitatea și se (*re*)semnifică conceptele astfel încât să creeze o imagine coerentă a noii realități. Aceste adecvări pot fi privite pe mai multe planuri: cognitiv-social și instituțional.

De exemplu, conceptul de „lege naturală" este un concept care astăzi, în sens general, poate fi interpretat și ca: principiu/principii al/ale naturii, adică în sensul fizic de legi guvernatoare ale naturii. Acesta este un sens construit pe baza observațiilor și experimentelor. Un alt sens asimilat este acela de drept natural al omului prin care se face referire la acele drepturi și principii morale ce sunt considerate a fi inerente ființei, adică universale. Acest sens moral-juridic a fost adăugat în timp și rezultat din îndelungi raționamente privitoare la om și la drepturile și principiile morale ale acestuia în relație cu ceilalți; este un exemplu ce privește planul cognitiv. Însă planul cognitiv este strâns legat de cel comunitar, social, în interiorul cărora conceptele circulă și primesc sens. În procesul de acordare cu noua realitate sunt selectate acele forme simbolice și discursive care dau coerență, organizează și chiar legitimează noi raporturi de putere sau colaborare. Istoria abundă de evenimente ce pot fi explicate astfel. Un exemplu este apariția Reformei Religioase. Aceasta apare ca reacție la acțiunile ce erau socotite corecte de către cei ce conduceau Biserica, dar erau considerate abuzuri de către ceilalți; ca reacție la interpretarea diferită a Scripturii și prin urmare apare ca firească asumarea responsabilității individuale a înțelegerii textului sacru și, implicit, a acțiunii conform cu aceasta. De fapt, această (*Re*)formare religioasă este o (*re*)actualizare a unor idei cu mult înainte afirmate de primii apologeți creștini, ca Tertulian sau Lactantius. Pledoariile acestora din urmă s-au construit pe argumente ce preiau idei acceptate în vreme și au constituit baza pe care s-a clădit Biserica Creștină. Însă istoria păstrează mărturie cum s-au perpetuat aceste argumente, cum s-au transformat și au dus în impas Biserica. Acesta este momentul în care (*re*)forma devine necesară pentru stingerea tensiunii și adecvarea la noua realitate și la nivelul de înțelegere.

Două dintre aceste argumente ar fi: unul de tradiție ebraică care susține că lui Dumnezeu îi este pe plac închinăciunea liberă și venită din interiorul individului, adică simțită și bine înțeleasă, nu dictată de rânduiala impusă sau preluată de la alți oameni[21]. Un alt argument pe care își construiesc primii apologeți creștini discursul îl găsim prezent și în tragediile grecești, ca *Antigona* lui Sofocle; aici este vorba despre pietatea sinceră ce ar trebui să fie respectată chiar și de către autoritățile politice[22]. Acesta este un argument ce poate fi găsit frecvent în Modernitate și

[21] Isaia, în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 698 (29:13).

[22] Timothy Samuel Shah, „The Root of Religious Freedom in Early Christian Thought", în (ed.) A.D., & Shah, T.S. Hertzke, *Christianity and freedom*, 33–61, New York, Cambridge University Press, 2016.

folosit chiar pentru despărțirea politicului de Biserică. Această despărțire și tratare separată a planurilor va constitui una dintre caracteristicile raționalității moderne și va constitui o treaptă majoră în dezvoltarea gândirii și sociale. În orice caz, după cum chiar regulile retoricii o cer, discursul trebuie adecvat la public, astfel încât să poată fi înțeles mesajul, iar scopul pledoariei să poată fi atins.

Și nivelul instituțional își are rolul bine stabilit în tot acest sistem bazat pe interdependență. Acest palier se dezvoltă în timp cu scopul de a strânge, produce și transmite cunoaștere. Fie că vorbim de Școlile de filosofie grecești (ca *Academia* lui Platon, *Lycheum*-ul lui Aristotel sau *Grădina* lui Epicur), fie de instituțiile scolastice medievale sau Instituțiile de tip academic din Modernitate, toate au crescut din inovațiile crescânde, producând la rândul lor altele, strângând laolaltă mințile cele mai luminate ale vremii sau aflate la cel mai înalt nivel de gândire; ele au constituit o rotiță importantă în tot acest angrenaj din care rezultă noul.

Aceste schimbări structurale „arheologice" (în limbajul lui Foucault) transformă profund modul în care se preschimbă și se articulează cunoașterea. Cu toate acestea, nu putem spune că aceste forme noi nu păstrează nimic din elementele vechii gândiri; acestea sunt *(re)*interpretate, dar nu anulate. Prin urmare, ceea ce pare să fie discontinuitate este de fapt o transformare internă, nu o ruptură absolută. De aceea, cred că putem să vorbim mai degrabă de sincope ale înțelegerii, nu de o discontinuitate a ei. Cu toate că apar niște rupturi de ritm și măsură sau „mutații" de formă, ceea ce marchează, într-adevăr, o schimbare, cauza acestora este o necesitate din interiorul unei continuități; de unde și formularea de *continuum discontinuu al gândirii*. Altfel spus, pentru a surprinde și diferența de nuanță după cum o înțeleg eu, discontinuitatea marchează o ruptură radicală de ceva, pe când prin sincopă înțeleg o pauză necesară pentru reconfigurare și schimbare (de ritm, măsură sau formă). Cred că putem vorbi și de o intermitență a gândirii (cu sensul de mod de a gândi) prin care anumite structuri, teme sau idei tind să dispară sau să revină actuale în funcție de context. Această intermitență poate fi un argument solid care să susțină ideea unei continuități, a unei ciclicități, altfel ar fi doar o reinventare a acestora.

III. DE LA POLIS LA PIETATEA INTERIOARĂ: GERMENII RAŢIONALITĂŢII MODERNE

GRECIA ANTICĂ: RAŢIONALITATEA POLITICĂ ŞI LINGVISTICĂ – O PREMISĂ FONDATOARE

În perioada arhaică a Greciei Antice, apar condițiile favorabile înfăptuirii unei revoluții intelectuale ce avea să constituie fundamentul gândirii europene. Unii cercetători, ca Rovelli sau Vernant, consideră că prima treaptă a acesteia a fost o gândire și o organizare politică și socială de tip nou, diferită de tot ce era până atunci. Aflați în impas, oamenii de pe meleagurile Miletului rup ordinea și schimbă tendința. Ei nu urmăresc construirea de imperii sau regate, ci comunități mici și independente ce le permit cetățenilor să formeze legături unii cu alții, iar aceste relații să fie bazate pe „egalitate, simetrie și reciprocitate, alcătuind împreună un

cosmos unit [...] un univers omogen în care nu există ierarhie, stratificare, diferențieri”[23], iar suveranitatea să treacă, după cum spune Vernant:

> de la un grup la altul, astfel încât a porunci și a te supune nu mai sunt două lucruri diametral opuse, ci devin cei doi termeni inseparabili ai aceluiași raport reversibil. Guvernat de legea isonomiei[24], universul social capătă forma unui cosmos circular și centrat, în care fiecare cetățean – fiind asemenea tuturor celorlalți – va avea de parcurs întregul circuit, ocupând și cedând succesiv, în conformitate cu scurgerea ordonată a timpului, toate pozițiile simetrice care compun spațiul civic.[25]

Așa apar polisurile și structurile lor interne ce vor deveni „germenul extraordinarului dinamism cultural”[26]. Totodată, acestea vor constitui mediul propice în care „rațiunea s-a exprimat, s-a constituit și s-a format”[27]; experiența socială devine obiect de reflecție pozitivă, iar ordinea mediului comunitar își caută o nouă definiție și regulă, una ce va fi transpusă de înțelepți „în formule accesibile înțelegerii”[28] umane.

Noile condiții favorizează apariția momentului în care oamenii încep să se depărteze de divin și îngrădirile mitice, să opereze o delimitare riguroasă între planurile realității inițiind o nouă ordine a lumii[29]. Bruno Snell susține că, în perioadele timpurii și clasice, grecii foloseau adesea termenul de „om” ce avea atributul de a fi muritor, în opoziție cu cel de „divinitate” căreia îi este specifică starea de nemurire (*Athanatos* – Ἀθάνατος). Însă înțelegerea apare pe cale rațională, iar expresia logică a ei este posibilă doar prin existența limbajului care furnizează conținutul gândirii. Însă, după cum asumă și Bruno Snell, tipul de gândire este determinat de categoriile gramaticale ale limbii ce manipulează cuvintele[30] și flexiunile acestora pentru a determina și organiza sensul.

Pe fondul unei limbi noi, a unei noi percepții asupra lumii, a unei noi poziționări în ea și a noii organizări a acesteia, apare gândirea științifică. Însă să nu ne închipuim că formularea termenilor tehnici și a conceptelor științifice a fost ușoară, dimpotrivă, aceștia au apărut anevoios din cauza limitelor stabilite de vorbire, de gradul de dezvoltare al acesteia[31]. Însă schemele logice și generale de înțelegere a lumii ce au fost construite pe baza acestor noi concepte și-au dovedit eficiența tocmai prin formarea unei gândiri de tip nou, unice atunci.

Thales a fost considerat a fi primul dintre fizicienii ai școlii din Milet[32] și, totodată, a fost și un cunoscut om politic al vremii. El avea să postuleze existența

---

[23] Jean-Pierre Vernant, *op. cit.*, p. 130.
[24] Dreptul de a fi egal în fața legii și de a exprima liber opiniile indiferent de statut social sau avere.
[25] Jean-Pierre Vernant, *op. cit.*, pp. 130–131.
[26] Carlo Rovelli, *op. cit.*, p. 36
[27] Jean-Pierre Vernant, *op. cit.*, p. 166.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*, p. 57.
[30] Bruno Snell, *op. cit*., p. 237.
[31] *Ibidem*, p. 244.
[32] Jean-Pierre Vernant, *op. cit.*, p.15.

unui singur element comun al tuturor lucrurilor. Pentru el, era apa. Ideea apei ca principiu primordial al existenței tuturor lucrurilor putea fi găsită anterior în *Iliada* lui Homer[33]. Acesta considera că Oceanul (Ὠκεανός) este tatăl zeilor, sursă cosmică și divină a vieții. Ideea apei primordiale o putem regăsi ca ipoteză și în teoria supei primordiale a lui Oparin și Heldane, dar aici este privită ca mediu din care emerge viața (la începutul secolului XX)[34]. Numai din acest exemplu putem vedea cum evoluează însăși gândirea și felul de a vedea și cunoaște lumea. Ideea unui element comun și necesar existenței lucrurilor avea să exercite o influență majoră în teoretizările ulterioare, chiar dacă speculative. Acestea, în cele din urmă, aveau să constituie ceea ce se va numi *filosofie naturală*.

Mulți filosofi din diferite timpuri aveau să încerce să strângă, în istorii, fapte și evenimente de filosofie naturală: avem ca exemplu preocuparea lui Aristotel și scrierile sale fundamentale pentru filosofia naturală unde ne oferă observații empirice, clasificări, principii generale ale naturii sau cadre ontologice și conceptuale[35]; dar avem și *Naturalis Historia* a lui Pliniu cel Bătrân în care ne este prezentată ca o compilație, mai puțin teoretică, a cunoștințelor de până atunci despre natură, animale, minerale sau plante; sau *Magia Naturalis* a lui Della Porta, în care sunt strânse considerații despre proprietăți ascunse ale naturii (numite „secrete") și diferite experimente. Acestea aveau să fie o sursă importantă și pentru observațiile și experimentele ulterioare ale lui Bacon[36] ce se vor regăsi în *Sylva Sylvarum* și care au un rol în dezvoltarea metodei experimentale pentru înțelegerea naturii (colectarea, înregistrarea, organizarea și folosirea datelor pe care Bacon o va propune în *Novum Organum* – inducția). Odată cu Bacon, schimbarea paradigmei gândirii devine inevitabilă.

Nu am intenția de a dezvolta aici o cercetare despre gândirea științifică antică, dar vreau să accentuez ipoteza, de altfel, meticulos argumentată de alții, că aici se află germenele gândirii științifice (așa cum o cunoaștem astăzi) și al raționalității europene. Această gândire se dezvoltă lent, iar cercetătorii au privit în mod diferit simptomele unei noi judecăți. De exemplu, Bruno Snell consideră că abia discursul lui Democrit (460–370 î. Hr)[37] se apropie de ceea ce numim gândire științifică, cu toate că anterior Anaximene (585–525 î. Hr) are primele intuiții despre rarefiere și densificare[38]. Este adevărat că primele idei clare despre acestea aveau să apară prin

---

[33] Homer. *Iliada,* trad. Radu Hâncu, București, Mondero, 1999, p. 166; sau Homer, *Iliada.* PDF, ediție modernă, trad. George Murnu (traducere în metru original), fără date publicate, p. 569 sau 285 PDF; Cântul XIV, 300–305.

[34] John Hands, *Cosmo sapiens: evoluția omului de la originea universului*, trad. de Carmen Strungaru și Doru Căstăian, București, Humanitas, 2019, p. 273.

[35] De exemplu: *de Caelo, de Generatione et Corruptione, de Partibus Animalium, Historia Animalium, Physica* or *Naturales Auscultationes sau Metaphysica.*

[36] Dana Jalobeanu, „Sylva Sylvarum: retorica „noii științe" și pedagogia experimentului", în Francis Bacon, *Sylva Sylvarum sau O istorie naturală în zece centurii*, ed. Dana Jalobeanu, trad. Dana Jalobeanu, Claudia Dumitru, Doina-Cristina Rusu, Oana Matei și Grigore Vida, 11–52, București, Humanitas, 2017, p. 31.

[37] Despre Democrit, della Porta spunea că este, alături de Pitagora, Empedocle și Platon, unul dintre cei mai extraordinari oameni de știință din câți au existat și care au căutat să dobândească cunoașterea naturii (della Porta 1658) – cartea 1, Cap. 2, p. 2.

[38] Bruno Snell, *op. cit.*, p. 238.

Epoca Modernă Timpurie (începutul secolului al XVII-lea) odată cu începerea studiilor asupra gazelor; adică odată cu cercetările lui Evangelista Toricelli, Blaise Pascal, Robert Boyle și a asistentul acestuia, Robert Hooke; ultimii doi sunt direct legați de un alt „moment" important pentru gândirea științifică, *Royal Society*.

Carlo Rovelli consideră că „prima și cea mai importantă revoluție științifică din toate timpurile"[39] a fost produsă de Anaximandru și a avut ca impuls în căutarea cunoașterii atât o „revoltă împotriva evidențelor"[40], cât și o tendință de „eliberare de iluzii prin rațiune"[41]. El intuiește spațiul deschis al cosmosului și gândește că lumea noastră are o formă sferică și se află undeva în adâncimea cerului[42]. Rovelli consideră că abia Copernic mai reușește o a doua revoluție prin care se va ajusta gândirea și perspectiva asupra lumii.

Deși, dintr-un anumit unghi, Rovelli are dreptate, perspectiva din care privesc eu oferă un unghi mai larg. De aceea, susțin că în formarea gândirii științifice așa cum o știm astăzi au mai fost „momente" care au contribuit la schimbarea majoră a direcției de gândire europeană. Unul dintre ele este creștinismul (nu va fi tratat în această lucrare). Altul este apariția mișcării *Devotio moderna* ce va influența pe mulți dintre umaniști (umanismul), dar va influența și gândirea lui Luther. Acesta va declanșa *Reforma religioasă* ce va schimba perspectiva asupra lumii și raportarea la divin a omului. În noul context, individul răspunde direct pentru faptele sale și pentru înțelegerea cuvântului lui Dumnezeu ce este prezent în Scriptură și în Cartea Naturii. Un alt moment important este dat de instituționalizarea cercetării. În cele ce urmează, voi dezvolta mai mult problema nevoii de cooperare și instituționalizare a cunoașterii științifice.

DEVOTIO MODERNA: DISCIPLINA INTERIOARĂ CA ARHITECT AL GÂNDIRII NOI

Mișcarea *Devotio Moderna* apare, la sfârșitul secolului al XIV-lea, în Țările de Jos. Inițiatorii, Gerhard Groote[43] (1340–1384) și discipolul său Florens Radewyns (1350–1400). Pe fondul frământărilor și lamentațiilor vremii despre decăderea lumii[44], apare nevoia de alternative la formalismul religios medieval, iar mișcarea se profilează ca una dintre ele. Soluția propusă de aceștia apare conturată, la scară mică, în adunările, deopotrivă comune și private, organizate în spiritul primilor creștini[45]. Acestea au fost dezvoltate în societăți cu intrarea sau ieșirea benevolă

[39] Carlo Rovelli, *op. cit.*, p. 70.
[40] *Ibidem*, p. 10.
[41] *Ibidem*, p. 68.
[42] *Ibidem*, pp. 68–69.
[43] Este preot și educator din Țările de Jos. Critică spiritualitatea speculativă și visa la o reformă morală a Bisericii. Prin acțiunile lui, se străduiește să reînvie credința și morala laică și acordă o importanță deosebită modestiei, chiar a sărăciei apostolice și a vieții comune. Preocupat de schisma occidentală, el susținea o unitate invizibilă a Bisericii. Pentru mai multe detalii, se poate consulta: Van Zijl, T. P. „Groote, Gerard", *New Catholic Encyclopedia.* Encyclopedia.com.; https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/groote-gerard (accesat Iunie 30, 2023).
[44] Regnerus Richardus Post, *The Modern Devotion: Confrontation with Reformation and Humanism*, Ediție digitală: DBNL, 2022. Vol. 3. Leiden: Brill, 1968, p. 555.
[45] John H.Van Engen, *Sisters and brothers of the common life: The Devotio Moderna and the world of the later Middle Ages*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press., 2008, p. 163.

(neîngrădită de jurăminte), care au gospodărie comună: „o mică republică”[46]. Van Engen explică această practică ca invenție a unei forme de gospodărire comună. Eu cred că putem interpreta această „noutate” și ca pe o (*re*)interpretare a ideii platonice a trăirii în comun, o *(re*)actualizare a acesteia într-o formulă practică. În orice caz, această formă de comunitate devine obiect de reflecție ce alimentează apetitul pentru utopie din acea perioadă. Acest ideal de organizare îl vedem transpus și în conceptul de *respublica litteraria* (dezvoltat de Erasmus), și în *Utopia* lui Thomas Morus, și în *Cetatea Soarelui* a lui Campanella, și chiar în *Noua Atlantida* a lui Bacon (desigur, lista poate continua).

Practica *Devotio moderna* nu mai pune accentul pe respectarea formalităților de cult, ci pe pietatea sincer trăită și înțeleasă, interioară[47]. Preocuparea principală era aceea de intensificare a devoțiunii interioare prin meditație și reflectare[48]. Prin urmare, comportamentul susținut de suflul acestei mișcări era cel bazat pe rațiune, iar sursa morala era bazată pe cunoaștere de sine, pe responsabilitate și pe datorie. Huizinga afirmă faptul că mișcarea nu avea o doctrină definită și ceea ce propuneau ei erau mai mult chestiuni de sentiment și practică[49]. Acestea aveau să crească interesul și atenția pentru puterile volitive ale ființei umane[50] și, totodată, i-a asigurat flexibilitatea necesară de a se dezvolta și infiltra în cât mai multe sfere culturale și sociale.

Comunitățile dezvoltate pe aceste principii au fost *casele*: *Frații și Surorile Vieții Comune* și congregația mănăstirii Windesheim a ordinului augustinian. În *case,* adepții trăiau împreună, dar nu se izolau de lume. R.R Post susține că, la început*, Frații și Surorile Vieții Comune* se ocupau doar să asigure cazare și masă băieților de la școlile pe lângă care se aflau și se ocupau de revizuirea lecțiilor primite de aceștia la școlile din oraș. La început își dedicau timpul copierii de texte. Apoi, după apariția tiparului, unele dintre case s-au ocupat chiar de tipărire.

În ceea ce privește rolul cultural, părerile sunt împărțite. Există cercetători ce consideră că această activitate a fost una dintre cele care a constituit, mai mult sau mai puțin direct, o sursă ce a hrănit umanismul. Unii, ca R.R. Post[51], afirmă caracterul moral și educativ al mișcării, dar minimalizează contribuția directă a acestuia. Alții, ca Huizinga, scot în evidență impactul cultural mai larg pe care l-au avut, pe lângă principiile ce invitau la reflecție și introspecție, prin extinderea accesului la educație. Eu consider că nu poate fi negat rolul acestor *Case* și al școlilor pe care le-au dezvoltat ulterior în transmiterea și cultivarea înțelegerii prin intermediul scrierilor, chiar dacă preponderent religioase. Prin aceste activități, ei reușesc să lărgească sfera maselor cultivate. Sub influența lor s-au format nume mari ale timpului, personaje ce aveau să influențeze puternic gândirea vremii și chiar să determine schimbări majore. Astfel, prin învățăturile ei religioase și

[46] *Ibidem,* p. 199.

[47] Carlos. M. N. Eire, *War against the idols: The reformation of worship from Erasmus to Calvin*, ediție digitală, Cambridge Univ. Press, 2003, p. 21.

[48] Regnerus Richardus Post, *op. cit*., p. 554.

[49] Johan Huizinga, *Erasmus.* trad. F. Hopman of Leyden, USA, Charles Scribner’s Sons, 1924, p. 4.

[50] Ronald G. Witt, *In the footsteps of the Ancients: The origins of Humanism from Lovato to Bruni*, Leiden, Brill, 2000, p. 245.

[51] Desigur, sunt și cercetători, precum R.R. Post, care susțin că acestea nu au avut vreo contribuție la educația sau răspândirea culturii umaniste.

promovarea scrierilor umaniste, mișcarea *Devotio Moderna* reușește să deschidă calea către o nouă direcție, aceea a disciplinei interioare, a (*re*)semnificării, a (*re*)înțelegerii lumii și a poziției individuale în aceasta; va contribui la apariția noilor direcții (prin ramificațiile sale) de gândire. Propun o (*re*)gândire a relației dintre individ, Dumnezeu și instituțiile religioase și pun accentul pe însuși dreptul de a înțelege liber; acestea vor constitui o parte importantă din mediul care avea să fie potrivit devenirii gândirii moderne europene.

Această mișcarea laică de reînnoire spirituală, *Devotio Moderna*, centrată pe pietatea interioară, disciplina morală și asumare individuală, a reușit să cultive un ethos al interiorizării și al responsabilității. A influențat umanismul și a dat erudiției un accent religios mai pronunțat decât în sud[52] și va avea un rol major în formarea ideilor despre reformă a lui Luther. În aceste școli se vor forma multe figuri importante ale vremii[53]. Dintre acestea, se remarcă și Jean Standonk[54] (1454–1504). Acesta avea să reformeze *Colegiul Montaigu*[55] și, implicit, putem să spunem că a influențat sistemul educațional din Franța. Regulile sale erau asemănătoare cu cele promovate de mișcarea lui Groote: erau severe și impuneau o viață austeră și studiu intens al gramaticii, logicii, teologiei morale puternic orientată către pietatea interioară și moralitatea practică, dar aveau să supraviețuiască timpului[56].

Colegiul Montaigu poate fi considerat un exemplu de transfer cultural și pedagogic al spiritului/ethosului *Devotio Moderna*: pe deoparte transferul la un nivel superior de educație[57], pe de alta, într-un alt spațiu cultural (Sorbona, Paris). Aici au studiat Erasmus, dar și Jean Calvin[58] sau, chiar dacă pentru scurt timp, Ignatius de Loyola. În acest context, cred că putem să afirmăm că atât școlile sub influența *Devotio Moderna*, cât și *Colegiul Monitagu* au avut un rol în formarea unui nou nucleu de conștiință colectivă, una bazată pe educație și în care, deopotrivă, *pietas* și *scientias* coexistau și formau un *habitus* moral și intelectual ce avea să ajute la pregătirea terenului pentru o cultură a rigorii și a metodei de tip științific

În cele din urmă putem să spunem că această mișcare apare în interiorul creștinismului ca o nevoie de *(re)*semnificare a tradiției acestuia. De aceea, colectivitățile formate de adepții acestei mișcări vor avea un rol important pentru societățile în care se dezvoltă și care formează noi nuclee de gândire. În jurul acestora va înflori o cultură a disciplinei și a îndatoririi responsabile bazate pe înțelegere, iar asta va genera transformări majore în plan social și cognitiv.

---

[52] Ronald G. Witt, *op. cit*., p.v505.

[53] Regnerus Richardus Post, *op. cit*., p. 10.

[54] Își va extinde activitatea în mai multe locuri, printre care: Cambrai, Malines, Louvain, Valenciennes. În toate aceste locuri va înființa case/„hostel" asemănătoare celor ale Fraților. Pentru mai multe detalii, se poate consulta John H.Van Engen, *op. cit*., p.v317–318.

[55] Fondat în 1314.

[56] John H.Van Engen, *op. cit*., p.v318.

[57] Colegiul Montaigu era o instituție de învățământ superior, în timp ce școlile *Fraților* se ocupau cu pregătirea elevilor pentru a deveni studenți.

[58] În centrul viziunii lui Calvin se află pietatea. Despre asta, unii spun că este, de fapt, un ecou din neoclasicismul latin, alții că ar avea ca origine educația pariziană de la colegiul Montaigu. Cu toate acestea, tonul din *Institutele* sale pare să fie unul evident devoționist. Pentru mai multe detalii, se poate consulta John H.Van Engen, *op. cit*., p. 319.

IV. PIONIERII CERCETĂRII: ACADEMIILE DE „SECRETE" ŞI NAŞTEREA ŞTIINŢEI INSTITUŢIONALIZATE

Lumea intelectuală europeană devine din ce în ce mai efervescentă. Din această stare avea să se nască revoluția științifică ale cărei noi idei nu apar în substratul superior. Adesea acestea apar la granița dintre permis și nepermis, dintre acceptare și neacceptare; se ivește pe baza unei (*re*)configurări a „științului" la care se adaugă noi evidențe sau intuiții ce-și caută confirmarea sau infirmarea; apare dincolo de granița a ceea ce se știe și se acceptă la un anumit moment. Din această lume obscură se fac remarcate multe figuri, dar unele dintre ele vor rămâne de referință. Una dintre acestea este Giambattista della Porta. El avea să se implice intelectual și în lumea lucrurilor, și în cea a meșteșugurilor, și în cea a substanțelor chimice.

CERCURI DE CERCETARE ŞI COLABORARE ŞI TRECEREA CĂTRE GÂNDIREA ŞTIINŢIFICĂ A MODERNITĂŢII

Giambattista della Porta este una dintre personalitățile ce au rolul de a face tranziția. Dar au existat și alții care au avut un rol important în devenirea sa. Văzut de către contemporanii săi ca o persoană cu „aripile rapide ale minții"[59] și ca „cel mai sârguincios cercetător al secretelor naturii"[60], el va rămâne cunoscut pentru teoria sa despre știința experimentală și pentru aportul[61] său în mai multe domenii științifice[62], alchimice și literare[63]; va avea un rol deosebit în dezvoltarea tehnologiei

[59] L.Crasso, *Elogii d'Huomini Letterati*, Tomo II. Venetia, Combi, and La Noù, 1666, p. 170, *Apud*: Mauro Gargano, „Della Porta, Colonna, and Fontana: the role of neapolitan scientists at the beginning of the telescope era", *Journal of Astronomical History and Heritage*, 22, nr. 1 (2019): 45–59.

[60] William Eamon, *Science and the secrets of nature: Books of secrets in medieval and early modern culture*, Princeton, Princeton University Press, 1994, p. 196.

[61] A abordat teme legate de filosofia naturală ce, la vremea aceea, erau asociate cu unele curente alternative celor aristotelice.

[62] Publică tratate despre Agricultură, despre matematică, vid și ridicarea lichidelor, despre arme și fortificații, despre memorie și fizionomia umană (acest tratat va fi interzis de către inchiziția venețiană, dar va fi ulterior publicat sub pseudonimul de Giovanni Rosa), despre optică, geometrie, criptografie, pneumatică și va traduce și prima parte a cărții lui Ptolemeu – *Almagest*. Pagina de început a *Magia Naturalis* (ediția 1658), ce poate fi considerată o enciclopedie a celor ce pot fi experimentate, ne spune multe despre gândirea și preocupările lui: *Despre cauzele lucrurilor minunate; Despre generarea animalelor; Despre producerea de plante noi; Despre creșterea bunurilor casnice; Despre schimbarea metalelor; Despre falsificarea aurului; Despre minunile magnetului; Despre leacuri ciudate; Despre înfrumusețarea femeilor; Despre distilare; Despre parfumare; Despre focurile artificiale; Despre călirea oțelului; Despre gătit; Despre pescuit, vânătoare de păsări, vânătoare,...; Despre scrierea invizibilă; Despre sticle ciudate; Despre experimente statice; Despre experimente pneumatice; Despre Haos*. Astfel, della Porta aduce la un loc experimentele cu tradiția clasificării după elemente; încearcă să aducă știința experimentală în rândul științelor naturale, ca parte integrantă a acestora. Dacă ne uităm la frontispiciul acestei cărți, ar putea fi interpretat ca rezumat. În prefața ediției a doua a *Magia Naturalis*, della Porta spune că a organizat „secretele" în câteva clase, astfel încât fiecare om să găsească ceea ce dorește (della Porta 1658, 3). Astfel, în interpretarea mea, frontispiciul transmite că în acea carte vom găsi o formă de organizare a Haosului din perspectiva lui della Porta. Această clasificare poate porni de la două categorii, anume natura și artele/meșteșugurile, care, la rândul lor, pot fi împărțite în clase în funcție mediu de existență, adică după elementele

primelor dispozitive optice din care avea să derive telescopul[64].

GIOVAN ABIOSO

Interesul pentru *magia naturală* a fost o consecință a mediului în care s-a format Giambattista della Porta. Aici era prezent idealul de reformă morală, religioasă și medicală[65]. Din acest cadru, Giovan Abioso avea să aibă o mare influență asupra lui della Porta. El este cel care a scris numeroase pronosticuri despre „Conjuncturile" astrologice care preconizau, pentru anul 1524, catastrofe. Acestea, alimentate de cele despre luteranism, invazia franceză sau alegerea lui Carol al V-lea ca împărat al Sfântului Imperiu Roman[66], au stârnit nenumărate dezbateri. Giovan Abioso credea în imanența unei reforme[67] sociale și a unei restaurări a dominației umane asupra materialelor. Considera că o astfel de *instauratio* majoră (*magna*) poate fi înfăptuită, pe deoparte, prin reîntoarcere către scrierile antice din care să se „vâneze" secretele ascunse în acestea, pe de alta, prin observarea comportamentului animalelor pentru a învăța cum să folosim natura în beneficiul omului. De asemenea, credea în puterea alchimiei de a extrage, prin distilare[68], substanța primordială, chintesența materiei care va putea vindeca bolile și restabili vitalitatea umană[69]. Eamon afirmă că Abioso propune chiar un program de cercetare pentru descoperirea de *venari nova naturae secret* (noi secrete ale naturii) și-și leagă explicit știința experimentală de programul de reformă socială și religioasă al lui Erasmus[70]. Ideile acestuia par să fi avut un rol important în atragerea lui Campanella în cercul lui dellla Porta. De altfel, diversitatea de idei și ambițiile politice au găsit loc pentru dezbatere în multele academii[71] literare și filosofice existente în Napoli la acea vreme[72]. Multe

primare (Foc, aer, pământ și apă). Cu toate acestea, interesantă este reprezentarea Naturii. Aceasta este reprezentată ca femeie (nimic nefiresc), adică simbolul fertilității și al continuității vieții, al transformării, dar care dezvăluie șase sâni; în interpretarea mea, aceștia semnifică faptul că natura hrănește și haosul, și înțelepciunea, și toate cele ce-și găsesc existența în și din cele patru elemente; că susține deopotrivă viața, miracolul și rațiunea, dar, în același timp, oferă materia primă pentru magie, artă și știință.

[63] Mauro Gargano, „Della Porta, Colonna, and Fontana: the role of neapolitan scientists at the beginning of the telescope era.", *Journal of Astronomical History and Heritage*, 22, nr. 1 (2019): 45–59.

[64] Va disputa paternitatea telescopului cu Galilei (1609). Deși mulți recunosc, inclusiv della Porta, meritul îmbunătățirilor aduse de Galilei, îi este recunoscut lui della Porta meritul primelor invenții, cercetări și intuiții (descrise în cartea a XVII-a, cap. X din *Magia Naturalis* (a doua ediție) ce au dus la apariția telescopului; printre aceștia: Academia dei Lincei, Crasso, Kepler, Johan Faber în poemul introductiv la *Il Sagiatore* (1623) a lui Galilei.

[65] William Eamon, *op. cit.*, p. 197.

[66] *Ibidem*, p. 158.

[67] Conjunctura astrologică ce îi făcea pe mulți să creadă că va produce catastrofe, pentru el era o prevestire a unor schimbări radicale.

[68] Considerat procedeu alchimic.

[69] William Eamon, *op. cit.*, p. 197–198.

[70] *Ibidem*, p. 158.

[71] Acestea aveau să fie închise în 1547 de către viceregele spaniol.

[72] William Eamon, *op. cit.*, p. 198.

dintre ideile acestuia despre *instauratio* le vom regăsi și în gândirea lui della Porta, dar vom auzi ecourile ei și în concepțiile lui Bacon[73].

RUSCELLI ŞI ACADEMIA SEGRETA

Însă o altă influență este și Ruscelli. Acesta este cunoscut mai mult ca umanist al vremii. De fapt ca umaniști au început toți academicienii Renașterii[74]. El va înființa o academie, *Academia Segreta* ce pare să fi fost modelul pentru cea care va fi recunoscută ca prima societate științifică, *Academia dei Segreti* a lui della Porta[75]. Cele două sunt izbitor de asemănătoare, chiar dacă cea a lui Ruscelli apare cu două zeci de ani înainte.

Asemănarea nu este numai în ceea ce privește numele. Ian F. McNeely consideră că ambele se numesc așa pe deoparte pentru că sunt preocupate de „secretele naturii" și cercetarea acestora, pe de alta, că funcționau „ascuns"[76]. Cred, totuși, că nuanțele diferite ale denumirii nu sunt întâmplătoare: cea a lui Ruscelli pune accentul pe calitatea de a fi o „academie" secretă, cum, de altfel spune și în prefața de la *Secrets*[77], pe când cea a lui della Porta pune accentul pe preocupare, adică o academie a secretelor[78]. Scopul de a susține cercetările experimentale este comun. Dar asemănările nu se opresc aici. Cartea sa, *Magiae Naturalis*, se aseamănă atât cu *Secreti Novi*[79] a lui Ruscelli, dar și cu *Secreti* semnată Alesio Piemontese[80], pseudonimul lui Ruscelli[81]. Din cercetarea lui Eamon, înțeleg că, deși nu există evidențe directe ale legăturii dintre della Porta și Ruscelli, există unele circumstanțiale care pot sugera că della Porta nu era străin de activitățile din *Academia Segreta*[82].

---

[73] Importanța lui Abioso în cunoașterea științifică și influența acestuia în Modernitatea Timpurie ar putea constitui un subiect important de cercetare.

[74] Ian. F. McNeely, „The Renaissance Academies between Science and the Humanities", *Configurations* 17, nr. 3 (2009): 227–258.

[75] William Eamon, Francoise Paheau, „The Accademia Segreta of Girolamo Ruscelli: A Sixteenth-Century Italian Scientific Society", *Isis*, 1984: 327–342.

[76] Ian. F. McNeely, *op. cit*.

[77] Girolamo Ruscelli, *Secreti Nuovi*, Proem of Girolamo Ruscelli to his Work on Secrets, Apud: Eamon, William, Francoise Paheau, „The Accademia Segreta of Girolamo Ruscelli: A Sixteenth-Century Italian Scientific Society", *Isis*, 1984: 327–342; pentru varianta în limba italiană: https://www.summagallicana.it/lessico/r/Ruscelli%20Girolamo.htm.

[78] Alessio Piemontese este pseudonimul sub care a publicat Ruscelli.

[79] În partea de început a scrierii *Secreti*, Ruscelli (alias Alessio Piemontese) vorbește despre educația deosebită pe care a primit-o și, odată cu aceasta, pasiunea și plăcerea găsită în filosofie și secretele naturii. Pentru a-și urma pasiunea și a se familiariza cu secretele naturii, el a călătorit mult și a învățat multe nu numai de la învățați, ci și de la oameni de tot felul. Della Porta urmărește același tipar.

[80] Girolamo Ruscelli, *Secreti Nuovi*, Proem of Girolamo Ruscelli to his Work on Secrets- Apud: Eamon, W., & Paheau, F. „The Accademia Segreta of Girolamo Ruscelli: A Sixteenth-Century Italian Scientific Society", *Isis*, 1984: 327–342, p. 340; pentru varianta în italiană, se poate consulta sursa: https://www.summagallicana.it/lessico/r/Ruscelli%20Girolamo.htm.

[81] William Eamon, *Science and the secrets of nature: Books of secrets in medieval and early modern culture*, Princeton, Princeton University Press, 1994, p. 199.

[82] *Ibidem*.

În orice caz, important pentru coerența prezentei lucrări este trăsătura care atunci avea caracter de noutate și pe care *Academia Segreta* l-a avut. Este vorba despre colaborarea dintre cercetători și meșteșugarii ce au avut un rol activ în realizarea experimentelor. Acesta avea să fie un model important în declanșarea Revoluției științifice[83].

DELLA PORTA – *ACADEMIA SECRETORUM NATURAE* SAU *ACADEMIA DEI SEGRETI*

Despre *Academia dei Segreti* se știe că a existat până în 1578[84] când a fost închisă de către Inchiziție. Academia a funcționat în casa lui della Porta; fapt confirmat de el însuși în prefața de la *Magiae Naturalis*[85]. Însă informația o găsim și din alte surse; de exemplu, Eamon, în cercetarea sa, ne prezintă spusele lui Pompeo Sarneli[86] prin care afirmă despre *Academie* că are la bază impulsul lui della Porta de a discuta cu alți oameni învățați despre opiniile sale și împreună să sporească cercetările și descoperirile. Potrivit aceluiași studiu, și Giovani Imperiali susține că *Academia* funcționa în casa lui della Porta și, pentru a fi admis aici, trebuia să facă dovada vreunui „secret" al naturii nou descoperit[87]. În orice caz, este interesant că unele evidențe arheologice atestă faptul că existau săli pentru întâlniri chiar în subteranul casei lui della Porta[88].

În orice caz, atât scrierile lui Ruscelli, cât și cea a lui della Porta sunt, în mare măsură, manifeste pentru o nouă metodologie. Accentul este pus de acestea pe observație, experimentare și validare. Della Porta, în prefața ediției a doua de la *Magiae Naturalis*, ne vorbește deschis despre asta. Aici, el spune în primul rând că trebuie observat ceea ce predecesorii au spus, iar apoi, prin propriile experimente și invenții, să le fie verificată validitatea: „Într-o singură metodă voi observa/ nota ceea ce au spus strămoșii noștri. Apoi, prin propria experiență, voi arăta dacă sunt adevărate sau false, iar la final inovațiile/descoperirile mele. Astfel, învățații să poată înțelege cât de mult a fost depășită Antichitatea"[89].

Practic, el propune următorii pași: strângerea materialului, apoi verificarea pe baza experiențelor/experimentelor, apoi dezvoltarea propriilor observații/inovații. Astfel, Antichitatea a fost depășită printr-un proces de corectare și completare.

---

[83] William Eamon, Francoise Paheau, „The Accademia Segreta of Girolamo Ruscelli: A Sixteenth-Century Italian Scientific Society", *Isis*, 1984: 327–342.

[84] Ian. F. McNeely, *op. cit.*

[85] Giambattista della Porta (John Baptist Porta), *Natural magick in XX Bookes*, Londra, Printed for Thomas Young, and Samuel Speed, and are to be sold at the three Pigeons..., 1658, pp. 1–2.

[86] Deținătorul cărților lui della Porta.

[87] William Eamon, Francoise Paheau, *op. cit*.

[88] Sergius Kodera, „Giambattista della Porta", în (ed.) Edward N. Zalta and Uri Nodelman, *The {Stanford} Encyclopedia of Philosophy*, Stanford University, 2025, https://plato.stanford.edu/archives/fall2025/entries/della-porta/, accesat: August 2025.

[89] Giambattista della Porta (John Baptist Porta), *op. cit.*, p. 2; text în engleză: „In one Method shall observe what our Ancestors have said Then I shall shew by my own Experience, whither they be true or false and last of all my own Inventions, That Learned Men may see how exceedingly this later Age hath surpassed Antiquity".

Cu toate acestea, el aduce o critică celor ce i-au precedat pe antici pentru multele erori provocate din dorința de a veni cu ceva nou și prin preluarea de informații fără a le verifica în vreun fel, perpetuându-le. În acest context, transmiterea necritică a alterat informația inițială. Se înțelege că nu anticii sunt responsabili de erori, ci, dimpotrivă, moștenirea lor constituie o sursă valoroasă de „secrete". Della Porta spune:

> Mulți oameni au scris despre ceea ce nu au văzut niciodată și nici nu cunoșteau Simplele[90], care erau Ingredientele, ci le-au notat după tradițiile altora, dintr-o dorință înnăscută și stăruitoare de a adăuga ceva; astfel erorile se propagă prin succesiune și în cele din urmă cresc la infinit, încât nu mai rămân nici măcar urmele celor dintâi[91].

În orice caz, el consideră că putem afla multe răspunsuri doar prin observarea Naturii, dacă urmărim cursul lucrurilor, cum acestea intră sau nu în dezacord unele cu altele, vom ști cum să le clasificăm, să le aducem sau, dimpotrivă, să nu le punem împreună, să le adecvăm unele la altele și astfel să se realizeze lucruri uimitoare[92].

De asemenea, tot aici, della Porta vorbește și despre Academia oamenilor curioși care-și aduc aportul și financiar, dar și intelectual atât de necesar în sporirea experimentelor. El spune:

> De asemenea, nu mi-a lipsit niciodată la mine acasă o Academie de oameni curioși, care, pentru încercarea acestor experimente, au cheltuit cu bucurie banii lor și și-au depus toate eforturile pentru a mă ajuta să compilez și să măresc acest volum, pe care îl pregătisem cu mult timp înainte, cu atâtea eforturi, muncă și studiu.[93]

Se observă aici o altă formă timpurie de acord colectiv prin care membrii unei comunități participă și financiar, dar și practic la dezvoltarea comunității; aceștia împărtășesc între ei resurse, verifică experimente și împart munca. Dar

---

[90] *Cu sensul de părțile constituente.*

[91] Giambattista della Porta (John Baptist Porta), *op. cit*., p. 2; text în engleză: „Many men have written what they never saw, nor did they know the Simples that were the Ingredients, but they set them down from other mens traditions, by an inbred and importunate desire to add something, so Errors are propagated by succession, and at last grow infinite, that not so much as Prints of the former remain".

[92] Giambattista della Porta (John Baptist Porta), *op. cit*., Cartea I, Cap. 2, p. 2; text în engleză: „it openeth unto us the properties and qualities of hidden things, and the knowledge of the whole course of Nature; and it teacheth us by the agreement and the disagreement of things, either so to funder them, or else to lay them so together by the mutual and fit applying of one thing to another, as thereby we do strange works, such as the vulgar fort call miracles, and such as men can neither Well conceive, nor sufficiently admire".

[93] Giambattista della Porta (John Baptist Porta), *op. cit*., pp. 1–2; text în engleză: „I never Wanted also at my House an Academy of curious Men, who for the trying of these Experiments, cheerfully disbursed there Moneys, and employed their utmost Endeavours, in afiling me to Compile and Enlarge this Volume, which with so great Charge, Labours and Study, I had long before provided".

Academia dei Segreti a lui della Porta nu este o instituție formală, ci, mai degrabă, o comunitate de colaboratori angajați în sporirea cunoașterii, ceea ce pregătește terenul pentru instituții formale cum ar fi *Academia dei Lincei* sau, ceva mai târziu, *Royal Society*.

În orice caz, cuvântul „magie" ne duce cu gândul la chestiuni ce nu țin de natură, dar pentru della Porta semnificația era alta. În cartea întâi, capitolul doi al scrierii *Magia Naturalis*, explică că există două feluri de magie: una infamă, detestată de oamenii învățați și incapabilă de a oferi rațiunii vreun adevăr al naturii. Cealaltă, numită *Magia Naturalis*, îmbrățișată, venerată și bine cugetată de către învățați. Aceasta oferă cunoașterea atât de căutată de marii filosofi[94] încă din Antichitate. El consideră că este „studiul întregului curs al naturii", o „artă plină de virtute" și „multe mistere ascunse" ce pot fi înțelese dacă suntem atenți la Natură, pentru că ea ne dezvăluie atât proprietățile și calitățile lucrurilor ascunse, dar și legile ei. Găsim în Natură lecții despre acordul și dezacordul lucrurilor, dacă să le unim sau nu, dar și cum să le adecvăm, prin aplicarea reciprocă și potrivită, unele la altele. Așa ajungem să realizăm lucruri care, pentru oamenii care nu le înțeleg, să pară miracole. Numită și „partea practică" a *Filosofiei Naturale* își determină rezultatele „prin aplicarea reciprocă și adecvată a unui lucru natural la altul"[95].

Se observă cum se încarcă semantic cuvântul „magie". Acesta păstrează și sensul de inexplicabil natural, dar și cel de neînțeles pentru omul de rând, fără pregătire. Mai mult, este vizibilă intenția unei sistematizări a fenomenelor ce se bazează pe analiză și manipularea proprietăților naturale, prin separare și combinare. Acesta reprezintă un pas mai aproape de *filosofia naturală experimentală* a secolului al XVII-lea. Della Porta ne prezintă o descriere a unui mecanism bazat pe acordul sau dezacordul lucrurilor; putem vorbi despre o gândire relațională/cauzală bazată pe interacțiunea dintre lucruri și combinații ale acestora. În acest fel, „magia" nu are o cauză supranaturală, ci este produsă prin observarea și explorarea proprietăților naturale. Astfel, pe de o parte, este păstrată continuitatea cu tradiția magică, pe de alta, se produce o schimbare (discontinuitate) făcând un pas mai aproape către știință și introducând ideile noi despre metodologii de cercetare a naturii.

ACADEMIA DEI LINCEI

Tânărul nobil, Federico Cesi, angajat în dezbateri științifice prezenta un interes deosebit pentru căutarea și descifrarea secretelor naturii; voia să afle ce mecanisme stau în spatele ordinii din natură. El credea că astfel de descoperiri pot fi aflate prin colaborarea dintre savanți și prin înființarea unor comunități științifice adevărate. Se asociază cu: Anastasio de Filiis[96], Francesco Stelluti și Johannes van

[94] Aici, della Porta face referire la Pitagora, Empedocle, Democrit și Platon.

[95] Giambattista della Porta(John Baptist Porta), *op. cit*., Cartea I, Cap. 2, p. 2; text în engleză: „Others have named it the practical part of natural Philofophy, which produceth her effects by the mutual and fit application of one natural thing unto another".

[96] Cu toate că era considerat expertul în istorie a academiei, va construi, la cererea lui Cesi, un Astrolab care prezintă configurații astrale și după sistemul modern de filosofie, dar și după cel antic. Sursa: http://www.lincei-celebrazioni.it/ide_filiis.html

Heeck (Eck), originar din Țările de Jos și instruit în spirit umanist, dar care va ajunge medic. Medicina practicată de el era una avangardistă pentru acele timpuri în care granițele erau incerte între medicină, magie și vrăjitorie[97]. Din această alianță, în 1603, va lua naștere *Academia dei Lincei*, pe când Federico Cesi avea doar optsprezece ani. Deși pasionat de Astrologie, el avea mintea deschisă către cunoașterea obiectivă a naturii. El considera că obiectivitatea cunoștințelor poate fi atinsă doar dacă ochiul vigilent de linx (de unde și numele de Lincei) nu este orbit de dogme metafizice. Această poziție a lui va fi atrăgătoare pentru cei ce aveau să fie și primii „inițiați". Aceștia erau, în mare parte, veniți din Nordul Europei.

În enciclopedia sa, Applebaum Wilbur spune că în *Lynceographum* (niciodată publicat) este anunțat atât scopul și programul academiei, regulile de admitere ale noilor membri, dar și sancțiunile încălcării angajamentului. Pe baza acestui acord se cerea cultivarea disciplinelor științifice, o viață dedicată studiului, colaborarea în cercetare și prezentarea rezultatelor[98]. Cu toate acestea, scopul nu era studiul în sine, ci beneficiile practice la care se poate ajunge pe această cale. De aceea, păstrarea autonomiei și libertății cercetării era deosebit de importantă[99], iar asta justifică și refuzul de a recunoaște autoritatea lui Aristotel.

În 1610, alături de Stelutti[100], Cesi se duce la Napoli unde îi întâlnește pe Imperato și pe della Porta care aveau „propiul muzeu plin cu piese de istorie naturală, instrumente și cărți"[101]. În academie vor fi atrași della Porta în 1610, dar și Galilei în 1611[102].

A fost considerată prima Academie a Renașterii de practică a investigației naturale. Era un loc în care domina respectul pentru maeștri și principiile fondatoare[103], iar Ian McNeely consideră că *Academia dei Lincei* a îmbrățișat noua știință cu „fervoarea iezuită"[104]. În orice caz, ea marchează un pas decisiv în tranziția de la grupurile informale ale „profesorilor" și ale celor pasionați de secretele naturii la instituția cu reguli și obiective bine definite. Aici se pune accentul pe un mod de lucru disciplinat, pe observație riguroasă și pe prezentarea constantă a rezultatelor. În acest fel, cunoașterea devine un bun comun și este supusă unei verificări colective. Odată cu aceasta, regulile cooperării sunt formalizate, iar adevărul din secretele naturii este căutat prin proceduri transparente.

Aceste prime instituții, formale sau nu, își găsesc continuarea firească în apariția *Royal Society*, în 1660, la Londra. Spiritul cooperării și accentul pus pe cercetarea și experimentarea practică se păstrează. Din studiul lui Michael Hunter aflăm că, spre deosebire de celelalte organizații care au precedat-o și erau dedicate cercetării, *Royal Society* nu avea patroni susținători. De aceea, încă de la început,

---

[97] https://www.treccani.it/enciclopedia/joannes-eck_(Dizionario-Biografico)/

[98] Wilbur Applebaum, *Encyclopedia of the scientific revolution: From Copernicus to Newton*, New York, Routledge, Taylor & Francis Group, 2008, p. 12.

[99] Wilbur Applebaum, *op. cit*., p. 13.

[100] Sursa: https://brunelleschi.imss.fi.it/itineraries/biography/FrancescoStelluti.html

[101] Wilbur Applebaum, *op. cit*., p. 12.

[102] William Eamon, Francoise Paheau, *op. cit*.

[103] Wilbur Applebaum, *op. cit*., p. 13.

[104] Ian. F. McNeely, *op. cit.*

ea are statutul de societate publică[105]. Dar asta a făcut-o vulnerabilă, iar criticii s-au concentrat mai mult pe chestiunile discutabile, cum ar fi acea de a accepta în cadrul societății, fără alte criterii, pe oricine este mai sus de titlul de baron. Cu toate acestea, entuziasmul voluntarilor a fost sursa de energie care a asigurat continuitatea instituțională[106]. *Royal Society* este prima instituție britanică dedicată științei moderne[107].

V. ECOURI ŞI PROIECŢII: RAŢIONALITATEA MODERNĂ ÎNTRE TRADIŢIE ŞI INOVAŢIE: CONCLUZII

După cum am văzut, unele teorii susțin că gândirea grecească a antichității a fost determinată, dincolo de circumstanțele istorice, de apariția unor noi structuri lingvistice. Acestea au produs schimbări de viziune asupra lumii; vorbim despre o deplasare sau variație de sens, ori de o preschimbare de semnificație, ceea ce atrage atenția că, în percepție, lumea devine alta. Această gândire grecească devine fundamentul gândirii europene. Esența ei, chiar dacă o perioadă rămâne latentă, se păstrează și (*re*)devine activă în Modernitate.

Pe parcursul lucrării am încercat să susțin că raționalitatea modernă nu apare ca rezultat al unui progres liniar, ci ca produs al unor sincope și intermitențe care activează unele potențialități. Deși acestea pot părea discontinuități, ele sunt transformări interne de tip *multi (re)*. Reforma religioasă poate fi un exemplu elocvent. Ea nu apare ca o ruptură, ci mai degrabă ca un proces de (*re*)semnificare și *(re)*organizare a experienței spirituale și a cadrelor instituționale. Pentru a construi explicația, am propus două concepte: *continuumul discontinuu* și *multi (re)*-ul. Cu ajutorul acestora, am încercat să explic apariția Modernității ca rezultat al unui proces de devenire stratificat și gradual, nu ca o apariție instantă.

Responsabilitatea spirituală și maturizarea sinelui, cultivate în mod deosebit de mișcarea *Devotio Moderna*, conturează atât un nou cadru etic și disciplinar, dar și o nouă atitudine față de adevăr. Un alt mediu propice a fost creat de dezvoltarea apetitului pentru strângerea de „secrete" și care a reprezentat o formă nouă de acumulare și de transmitere a cunoașterii. La început, „secretele" erau considerate „miracole" sau „magie" pentru că păreau evenimente ce nu puteau primi o explicație. Treptat, ele devin explicabile ca efecte ale proprietăților naturale accesibile prin observație. „Momentul" de trecere către *filosofia naturală experimentală* este bine marcat de *Magia Naturalis* a lui della Porta. El transmite că *magia naturală* nu trebuie pusă în opoziție cu *scientia.* Se observă că ambele sunt trepte ale aceluiași proces de devenire.

Următoarea etapă o constituie înțelegerea faptului că strângerea, observarea și verificarea sunt mai rodnice dacă sunt realizate prin colaborare. Așa apar „asociațiile" ce devin apoi „academii". Acestea adună laolaltă cercetători din domenii diverse și

[105] Michael Hunter, *The Royal Society and its fellows: 1660–1700; Science, the morphology of an early scientific institution*, British Society for the History of Science, 1994, p. 15.

[106] *Ibidem*, pp. 53–54.

[107] *Ibidem*, p. 54.

chiar meșteșugari care, într-un efort comun, colectează „secrete", le observă și le verifică, ceea ce duce la sporirea cunoașterii Naturii. La început informale, aceste comunități devin instituții formale, adevărate „cetăți ale științei" (*scientia polis*), care stabilesc normele colaborării, verificării și diseminării rezultatelor cercetărilor.

Prin toate acestea se configurează un nou mod de a gândi, de a observa și înțelege natura și lumea în general, ceea ce va constitui fundația pe care se va clădi modernitatea. Din această perspectivă, *Modernitatea* se întemeiază pe o (*re*)configurare a cunoașterii: revelația este înlocuită cu observația, procedurile și metodologii pentru verificare, replicare și acceptare; ceea ce face ca un adevăr ce părea ascuns să fie adus în fața publicului și supus dezbaterilor.

În cele din urmă, putem să spunem că *Modernitatea* timpurie, ca de altfel multe dintre ceea ce numim schimbări de paradigmă, nu sunt, la nivel profund, ca o ruptură radicală, ci ca un proces de transformare graduală, un *continuum discontinu*.